

Genetische manipulatie: waar willen we ermee naar toe?

prof. dr. H.M. Kuitert

Middels recombinant-DNA-onderzoek tracht men in de wetenschap vat te krijgen op de fundamentele structuur van het leven en van de erfelijkheid. De zegeningen en dreigingen daarvan zijn in een aantal artikelen in 1984 (april, mei, september, oktober, november) en in juni 1985 aan de orde gesteld. Deze bijdrage sluit de reeks af.

Prof. dr. H.M. Kuitert (1924) is hoogle-
raar ethiek aan de faculteit der Godge-
leerdheid van de Vrije Universiteit te
Amsterdam. Hij is lid van de Gezond-
heidsraad en bestuurslid van het Insti-
tuut voor Gezondsethiek.

In de afgelopen nummers van Christen De-
mocratische Verkenningen zijn regelmatig
ontwikkelingen op het gebied van de geneti-
sche manipulatie aan de orde geweest. Ter
afsluiting een artikel dat de vraag stelt waar
we ermee naar toe willen, in het bijzonder:
welke doeleinden ons voor ogen staan als
we het over het ingrijpen in de genetische
code van de mens hebben.

Experimenteren op het terrein van de geneti-
ca is één ding. Het brengt zijn eigen vragen
mee over wat mag en niet mag, vooral als
het om experimenteren met menselijk gene-
tisch materiaal gaat. Een ander ding is:
waarvoor dienen die experimenten, waar wil-
len we ermee naar toe? Ook dat is een vraag
die blijkaar zijn eigen problemen mee-
brengt. Het duurt lang voordat hij gesteld
wordt en nog langer voordat hij wordt beant-
woord.

Weten is beter dan niet weten

Wat zit daar achter? Geen boos opzet maar
veeleer de macht der gewoonte. Wij zijn

gewend wetenschappelijk onderzoek goed
te vinden, want het vermeerderd kennis en
kennis is goed; dus is meer kennis beter. Dat
is een gedachte waaraan de mensheid sinds
eeuwen geloof hecht, de wetenschappers
voorop en onder hen weeer de natuurwe-
tenschappers (inclusief de biologen). Ook ik
zal die stelling verdedigen. Weten is beter
dan niet weten. Ik voer in het onderstaande
dan ook geen pleidooi voor anti-technische
(of technologische) en anti-natuurweten-
schappelijke romantiek, op welke gronden
(bijvoorbeeld religieuze) men die ook verdedi-
gt. Maar zonder problemen is de stelling
niet en het volle gewicht daarvan laat zich
eerst merken als we het hebben over onder-
zoek in/aan de mens en zijn genetische uit-
rusting.

Maar vooraf nog de vraag: waarop rust die
traditie, dat weten beter is dan niet weten?
Primair op het gegeven dat in de eeuwen die
achter ons liggen, weten(schap) bevrijdend
heeft gewerkt, in die zin dat het mensen aan
de druk van de natuur en de natuurlijke
omstandigheden hielp te ontsnappen. We-

ten heeft dan betrekking op de orde in de natuur, inclusief het menselijk lichaam, de wetmatige orde. Het is een verrassende gedachte geweest en is dat altijd nog: hoe meer wetten mensen ontdekten, des te groter werd hun vrijheid. Want van wetten kan gebruik gemaakt worden om dat te bereiken wat we anders niet kunnen. Zo hebben we leren varen op water, leren vliegen in de lucht en zo leren we vandaag dat het DNA voor ons een klein fabriekje kan worden dat stoffen aanmaakt die we anders moeilijk konden produceren en met die stoffen kunnen we weer van alles doen wat vroeger buiten ons bereik lag, tot en met het diagnosticeren van erfelijke ziekten, waarvan we vroeger niet eens wisten dat ze erfelijk waren. En dat is het einde nog niet. Hoe meer wetten we kennen – dat is en blijft een aardige paradox – des te meer vrijheid ons dat oplevert. Tenminste, zolang als je in staat bent van de wetten gebruik te maken. Als je dat niet kunt, zit je natuurlijk in grote problemen. Meer weten betekent dan in elk geval *niet*: meer vrijheid, en het is zelfs de vraag of meer weten dan nog gelukkig maakt. Met name bij de kennis van de mechanismen van de erfelijkheid speelt dat een grote rol. Als er één veld is waarop tot nu toe het kunnen bij het weten achterblijft, dan op het veld van de kennis van het menselijk genoom. Het is mooi als een erfelijkheidsadviseur erachter komt dat iemand de chorea van Huntington onder de leden moet hebben, maar hij kan er – althans vandaag – nog niets aan doen. Moet hij dan toch voor weten zorgen of is niet-weten in zo'n geval maar beter?

Er zit dus wel een kleine wurm in deze juttepeer van het weten (Annie Schmidt). Weten maakt nog niet altijd vrij. Maar er is meer te zeggen. Ik kan wel zeggen dat kennis van wetmatigheden vrij maakt en meer kennis nog vrijer enz., maar wat bedoelen we dan precies? Strikt genomen hebben we het dan over vrijheid op een bepaald niveau. Zonder het ingewikkeld te maken kun je zeggen: we komen altijd op twee niveaus het begrip vrijheid tegen, niveaus die je niet door elkaar moet halen

want dan haal je eigenlijk twee vrijheidsbegrippen door elkaar, die alles met elkaar te maken hebben maar het begrip vrijheid hopeloos verduisteren als je ze door elkaar gebruikt. Vrijheid kun je zetten tegenover dwang van instituten (staat, huwelijk, arbeidsbestel) of ook: dwang van natuur en milieu. Meer vrijheid betekent dan: minder dwang, het openen van deuren en wegen. Of ook: het vermeerderen van het aantal keuzemogelijkheden, de alternatieven. Maar met vrijheid bedoelen we ook nog wat anders: dat iemand in staat is om temidden van de alternatieven waarbinnen hij verkeert, de weg te vinden die hij wil gaan, zodat zijn leven niet als een chaos verloopt maar naar zijn wens of keuze of diepste overtuiging: vrijheid als spirituele capaciteit.

Precies op het snijpunt van deze beide betekenissen van vrijheid brengt ons de toenevende kennis van de werking van onze functies, organen, cellen, celkernen, chromosomen en genen. Alternatieven waren er in veel gevallen voor onze grootouders nog weinig of geen. De natuur bepaalde of er kinderen kwamen of niet, en of die kinderen gezond zouden zijn dan wel aan verborgen of openlijke aangeboren defecten binnen kortere of langere tijd ten onder zouden gaan. In het dorpje waarin ik ben opgegroeid verzorgden burens nog thuis een kindje met een waterhoofd; een paar jaar lang was de hele buurt ervan getuige, totdat het kind stierf. Niemand van die generatie heeft ooit bevroed dat er aan dergelijke rampen (soms) wat te doen was. Dat het met erfelijkheid te maken had, wisten ze sedert onheugelijke tijd wel ('het zit in de familie', heette dat) maar erfelijkheid was natuur, zelfs in de meest strikte zin natuur (en voor de godsdienstige beleving: Gods hand) en daarom ook in de meest strikte zin zonder alternatief. Dat vereenvoudigde natuurlijk wel het leven. Wat het bracht, werd aanvaard, hoeveel leed of ongemak eraan vastzat. Vandaar het beroep op Gods hand. Wat gewoon betekende: je kunt er niets aan doen en geloof nu maar dat daar desondanks Gods vaderlijke

goedheid achter zit, het leerstuk van de Heidelbergse Catechismus (zondag 10) over Gods Voorzienig Bestel.

Dat leerstuk staat vandaag zeer laag goteerd: niks vaderlijke hand; die theologie hebben we gehad. Ik ben er van overtuigd dat de dalende papieren van dit leerstuk te maken hebben met de opkomst van de alternatieven tot op het gebied van de erfrelijkheid toe. en tegelijk ervan overtuigd dat de mensen die er niet meer van willen weten, zich nog maar eens moesten bedenken. Een oude volkswijsheid zegt: gooi geen oude schoenen weg voor je nieuwe hebt, en die nieuwe zie ik niet zo gauw komen.

Meer vrijheid brengt meer problemen

Terug naar de alternatieven, naar nieuwe wegen en naar deuren die vroeger gesloten waren en thans open. Hoe meer alternatieven, des te meer vrijheid, jawel, des te meer kanten die je heen kunt, vergeleken bij vroeger. Maar – en dat wil ik ermee zeggen – voor des te moeilijker beslissingen komen we te staan! Wie nu niet vrij is in die tweede zin van het woord: in staat te midden van allerlei nieuwe alternatieven zelf de weg te vinden in overeenstemming met zijn diepste wensen en overtuigingen als mens – wie daartoe niet capabel is, bijvoorbeeld omdat hij geen overtuiging heeft, voor hem betekent de toegenomen keuzevrijheid alleen een wirwar van mogelijkheden waar hij hulpeloos tegenover staat. Dat is, denk ik, het punt waar wij ons bevinden. Leken, patiënten, artsen, eigenlijk heel onze samenleving is door een fundamentele onzekerheid bevangen. De natuur wijst niet meer de weg. Door God – al dan niet als natuur verkleed – hoeven wij ons het lot niet meer in de schoot te laten werpen. Onvruchtbare vrouwen laten we toch kinderen krijgen; voortplanting kan straks ook a-sexueel via cloning: je maakt mensen via stekken, zoals we dat met wilgen of geraniums doen; via genchirurgie kan straks misschien een gehele of gedeeltelijke reconstructie van een individu worden ondernomen, kortom: een zee van mogelijkheden doemt op, is af en toe al bereikt en

soms nog niet verder dan het stadium van de indianenverhalen, maar de technische voorwaarden om ze te kunnen bedenken zijn aanwezig en ze dwingen ons om ons af te vragen waar we mee bezig zijn en waar we eigenlijk naar toe willen met ons weten en met het experimenteel onderzoek dat nog meer weten aan weten toevoegt.

Om de zaak in de hand te houden, is er het voorstel: je moet het natuurlijke intact laten, dan heb je tenminste een maatstaf die je enige terughoudendheid kan bezorgen. Ik acht dit streven nobel (die terughoudendheid dan) maar als maatstaf of handelingsdirectief heb je er niets aan: wat is nog natuurlijk? Meestal denken de mensen daarbij aan opa en oma, zoals die het deden en die hadden het rustiger dan wij, dat is waar. Maar natuurlijk ging het ook bij hen niet toe. Zolang er menselijke cultuur bestaat, bestaat menselijk handelen juist in het manipuleren van wat natuur en milieu mensen als context bieden.

Evenmin hebben we wat aan de waarschuwing dat het ons niet geoorloofd is 'to play God'. Dat doen we allang: voor God spelen, we kunnen niet anders. Het eerste het beste kind is een scheepsel Gods maar vader en moeder kwamen er wel aan te pas om dit scheepsel Gods tot stand te brengen. God heeft ons 12 kinderen geschonken, ja maar als vader en moeder van anti-conceptie hadden geweten, maar 6 of 4. Voor onze huidige, kleine gezinnen geldt de redenering natuurlijk in omgekeerde richting. Naar mijn overtuiging zijn dat allemaal dus goed bedoelde maar weinig verder helpende waarschuwingen, of sterker: als je ze letterlijk zou nemen, zouden we nog verder van huis raken.

Mijn eerste stelling, als het gaat om de vraag 'hoe nu verder', blijft dan ook: toch is weten beter dan niet weten en is onderzoek, ook experimenteel onderzoek op het vlak van de genetica beter dan met onderzoek ophouden. Maar dan met aantekening dat wij niet weten wat de uitkomst is van al dat weten, op lange termijn gezien. Neem de prenatale en perinatale gezondheidszorg die we geëx-

porteed hebben heel de wereld over. Prima, maar zoals de zaak er nu bijstaat, kan onze wereld wel eens aan haar gezondheid – in de vorm van ongeremde vruchtbaarheid – ten onder gaan. Je weet niet wat je op de lange duur uitricht met je weten, je hoopt er het beste van. En je weet een ander ding wel heel zeker: als we ermee ophouden, vaart het schip *zeker* lek. Ik heb dan een hele praktische noodzaak om verder te gaan opgenoemd. Voeg daaraan toe dat de natuurwetenschappen ook in haar zo verfijnde vertakkingen van celbiologie en biochemie, een relatieve autonomie vertonen; de motor achter de ontwikkelingen zijn de eigen vragen die ze beantwoord willen zien en niet alleen vragen van maatschappelijk belang (dat wil zeggen: die de samenleving beantwoord wil zien), dan is het duidelijk dat we de mammoettanker van wetenschap en onderzoek niet *kunnen* tegenhouden en het ook niet zouden moeten willen. Zelfs de oproep dat we iets natuurlijks moeten overhouden of de waarschuwing dat we niet voor God moeten spelen, zijn m.i. – al wijzen ze twee wezenlijke problemen aan – niet van voldoende overtuigingskracht om ons daartoe over te kunnen halen. Maar we kunnen wel wat anders, en bij wat ik nu ga zeggen, heb ik dan met name het weten op het gebied van de erfelijkheid op het oog alsmede het onderzoek, met name het experimentele onderzoek, zonder hetwelk dat weten niet kan bestaan.

Er zijn twee simpele waarheden die ons moeten en kunnen helpen om bij de kennisverwerving van de erfelijkheid en bij de toepassing ervan de goede richting te bewaren. Met goede richting bedoel ik een richting waarbij wij, dat wil zeggen: onderzoekers, artsen, patiënten, kortom heel de samenleving, niet afglijden – al dan niet ongemerkt – naar een niveau van onmenselijkheid. Je kunt dan natuurlijk verder vragen en zeggen: wanneer is een mens onmenselijk bezig? Daarop zou een lang antwoord te geven zijn, dat veel discussie vergt, maar dat kan hier niet. Korthedshalve ga ik ervan uit dat onze Westeuropese cultuur nog zoveel gemeen-

schappelijks heeft, dat ik op bijval kan rekenen als ik de beide controle-punten noem die ons voor onmenselijk (beneden de maat dus) handelen kunnen en moeten bewaren. Het eerste controlepunt is: wij moeten het kunststukje dat mens heet, niet bederven, en dat houdt in dat er grenzen zijn aan wat op het terrein van het experimenteel onderzoek geoorloofd is alsmede grenzen aan de toepassing van onze vondsten.

Het tweede controlepunt is de vraag waarmee ik begon: hebben we, heeft de arts, de onderzoeker, de erfelijkheidsadviseur of de verpleegkundige een antwoord op de vraag waar hij met al die kennis en haar toepassingsmogelijkheden naar toe wil of weet hij dat eigenlijk zelf niet? Ik zal de rest van de ruimte aan het verhelderen van deze beide toetsen wijden.

Respect voor het kunstwerkje mens

De verbazing die ons bevangt als wij chips ter grootte van een vingernagel een complete machine zien dirigeren is groot, maar zij zinkt in het niet bij de verbazing die je bevangt – moet bevangen – als je ziet hoe de hersenen van een mens functioneren en niet alleen de hersenen maar het totaal van zijn organen en functies, te beginnen bij het DNA met een ingebouwde code voor de ontwikkeling van een compleet mens met alles erop en eraan. Artsen die zich over het kunststukje mens niet nog meer verbazen dan over de chips zijn eenvoudig geen goede artsen. Goede artsen moet op zijn tijd het

› Artsen die zich over het kunststukje mens niet nog meer verbazen dan over de chips zijn geen goede artsen. ‹

gevoel bekruipen: ik voel me een kleine jongen of een klein meisje, en dat niet alleen als je machteloos moet toezien hoe een leven je ontglipt dat je had willen bewaren maar ook als je ziet dat het wel lukt wat je beoogde. Dan hebben we het over de biologische basis van ons bestaan. Hoe groot moet de verbazing niet zijn als je ziet hoe elk mens op die basis zich ontplooit tot een compleet universum, een wereld van ervaringen, van vreugde, lijden, wanhoop, moed, een zelf met eigen identiteit, waardoor hij zich onderscheidt van anderen; zelf een wereld, zei ik, en tegelijk in staat om zich een wereld te ontwerpen. Wat is respect voor het kunstwerkje 'mens' op het niveau van de genetica? Wat moet je *daar* respecteren? Ik formuleer voor de vuist weg: de individualiteit van een mens in de vorm van zijn/haar eigen uniek genetisch garnituur. Het heeft veel voeten in de aarde om de implicatie en de vooronderstelling van deze stelling uit de doeken te doen. Ik kom binnen de toegemeten ruimte nog het verste, denk ik, door de vraag negatief te formuleren. Als het kunstwerkje mens moet respecteren, *wat* mag je dan op het niveau van de genetica niet schenden, en *waarom* mag dat dan niet?

De 'waarom niet'-vraag heeft in de ethiek altijd twee benaderingswijzen opgeroepen. Het mag niet vanwege de gevolgen die een handeling heeft: slechte gevolgen voor één of meer mensen betekent 'ongeoorloofd'. En daarnaast, als tweede: het mag niet omdat het niet mag, het is een verboden handeling afgezien van het voordeel of het nadeel dat aan de gevolgen vastzit. Het kan voordelig zijn mij te martelen: zo kom je achter de geheimen die ik meedraag, maar het is een verboden handeling en dat blijft het, ook al zouden de gevolgen goed zijn.

Beide redeneringen hoeven elkaar niet te bijten, ook niet als het om de vraag gaat waarom je iemands unieke genetische garnituur niet mag aantasten. Je kunt zeggen: het mag niet omdat het niet mag: het is een verboden handeling, net als martelen. Je vergriipt je aan een mens, als je aan zijn genoom komt.

Maar 'het mag niet' kun je ook formuleren in termen van *gevolgen* die ingrijpen in het genoom heeft voor het kunststukje mens. Iemands genoom veranderen houdt in hem/haar schade toebrengen in de biologische basis die voorwaarde is voor en instrument van zijn of haar unieke ontplooiing.

Wanneer gebeurt dat? Niet als je met een gen experimenteert of met een strengetje genen. Dat laat zich vergelijken met het bezig zijn met menselijke cellen: daarvan kun je (onder voorwaarde van toestemming) kweekjes maken zoveel als je wilt, zonder dat daarmee een mens wordt beschadigd. Dat laatste gebeurt wel als er geëxperimenteerd wordt met het menselijke genoom. Een gen is, zeg maar, een letter, maar het genoom is een unieke combinatie van letters die samen een betekenis vormen, zeg maar: een regel of een zin of een heel boek en deze unieke combinatie (in de vorm van een unieke genetische informatie) is de biologische basis voor de mogelijkheden van menselijke individualiteit.

Schade op micro-niveau zou zijn dat we de unieke combinatie die iemand is, wegnemen en hem of haar daarmee beroven van de voorwaarden om op eigen wijze een mens te zijn. Schade op macro-niveau (ik zeg het voorzichtig) zou kunnen zijn dat de menselijke species er niet wel bij vaart. Mogen we de evolutie-biologen geloven, dan overleeft de soort mens juist door haar oneindig variabele nieuwe combinaties. Voor dit laatste sta ik niet in, wel voor het eerste: iemands combinatie van genen aantasten is niet geoorloofd omdat je hem/haar daarmee aantast in het uniek-zijn van zijn/haar persoon.

Unieke genetische informatie

Waar moet je dus grenzen trekken, om het nu maar praktisch te houden? Niet bij de in vitro fertilisatie. Op zich is dat trouwens geen sleutelen aan het genetisch garnituur. Maar wel kan deze techniek heel goed gebruikt worden – nu ze eenmaal ontdekt is – voor genetisch manipuleren in de slechte zin van het woord. Ik denk bijvoorbeeld dat ik het klieven van een bevruchte eicel na de vierde

reproductie op grond van mijn zopas toegelichte toets zou afwijzen. Afgezien nog van alle problemen rond draagmoederschap die ik er hier buiten laat. Weliswaar zijn acht identieke genomen een te verwaarlozen kleinigheid op de 4,5 miljard van de wereldbevolking. Maar het is een opzettelijke aantasting van de uniekheid van de individuele mens en het is niet in te zien welk argument ik nog over zou hebben om mij tegen het clonen te verklaren (als dat ooit een moge-

’ Zoals theologen de neiging hebben een mens tot zijn ziel te reduceren, zo lopen genetici de kans hem te herleiden tot een samenstel van genen. ’

lijkheid wordt). Waarom je een mens niet mag stekken, is niet omdat er dan geen mens uitkomt maar omdat er dan mensen uitkomen met een identieke genetische informatie en dus zonder unieke biologische basis. Ik heb daarmee dus ook gezegd dat het verwisselen of verwijderen van celkernen uit menselijke geslachtscellen en daarmee dan meer of minder ver te experimenteren mij een hachelijke onderneming lijkt, hoe verder men gaat, des te hachelijker. Ik praat dan niet eens over hybridisaties waarbij menselijke geslachtscellen betrokken zijn.

De begeerte om alsmat verder te sleutelen aan het menselijk genoom, zal wel samenhangen met een vakmatige blikversmalling van genetici. Zoals theologen de neiging hebben (of hadden) een mens tot zijn ziel te reduceren (als het met de ziel maar in orde is), zo lopen genetici de kans hem te herleiden tot een samenstel van genen waarmee gespeeld kan worden. Of erger nog: een

samenstel van genen die voor verbetering vatbaar zijn, onder het motto: prima genen, prima mens. Tegelijk weet elke geneticus wel beter. Ons genoom is de biologische voorwaarde voor onze ontplooiingsmogelijkheden, meer niet (en ook niet minder). Hoe wij ons als mens ontplooiën hangt nog van veel meer (en hele andere) voorwaarden af.

Voor ik naar mijn slotopmerkingen ga, kom ik nog even terug op 'voor God spelen'. Als ik zeg dat je de unieke combinatie die elk genoom nu eenmaal is, niet mag aantasten, betekent dat voor gelovige mensen dan dat Gods hand in de roulette van de genetische combinatie verstopt zit en dat je werkelijk voor God speelt als je overgaat tot reconstructie van een menselijk genoom? Ik zou zeggen: voor God spelen doen we vaker en moeten we ook doen maar als we tot reconstructie van menselijk genoom overgaan, doen we het op een punt waar het niet mag. Niet omdat we de gevolgen van ons handelen dan niet meer kunnen overzien (dat komt vaker voor) maar omdat we het proces wat we in gang gezet hebben niet meer kunnen stoppen als de gevolgen verkeerd uitpakken. Dat is inderdaad 'playing God', de Almachtige spelen, op een manier die onze menselijke grenzen te buiten gaat.

Opheffen van individueel leed

Ik haast mij naar mijn laatste opmerking. Wat dan *wel*? Dat is hetzelfde als de vraag: waar willen we dan naar toe met onze steeds toenemende kennis van zaken op het genetische vlak? Als we geen antwoord op deze vraag hebben, lijken we straks op een paardrijder die wel paard kan rijden, sterker: hij rijdt paard, maar vraag je hem dan: waar gaat u heen, dan zegt hij: dat weet ik zelf niet, ik laat het paard maar lopen. Kort geformuleerd zou mijn antwoord op de vraag op het volgende neerkomen.

Waar we niet naar toe willen met onze genetische kennis is het in dienst te stellen van een landelijke of wereldwijde strategie van zo genaamde positieve eugenetica: een ideaalstaat van supermensen of minstens perfecte

mensen. Ik heb daarover elders uitvoeriger geschreven en zal dat allemaal niet herhalen op deze plaats. Afgezien nog van de technische haalbaarheid ervan die m.i. nihil is moesten we het ook niet willen. Positieve eugenetica bedrijven vereist een ideaalbeeld van een mens. Wie mag dat ideaal leveren, wiens ideaal dus? Hoe moet dat ideaal gerealiseerd worden en door wie? Het zijn maar een paar van de vragen die hier opdoemen. Ze laten echter duidelijk zien in welke onoplosbare problemen we terecht komen als we voor eugenetische politiek kiezen!

Wat dan wel? Ik ken maar één antwoord dat bevredigt: de uitbreiding van onze genetische kennis, inclusief het onderzoek en de experimenten die – onder de voorwaarde die ik noemde – daarbij nodig zijn, de toepassing van het gevondene, het geld wat ermee gemoeid is, dat alles is gerechtvaardigd omdat en voorzover het een wezenlijk onderdeel vormt van de strijd tegen het lijden. Op de morele plicht deze strijd ten behoeve van lijdende mensen aan te gaan, is heel de gezondheidszorg gebouwd. Ik neem aan dat ik haar nog niet eens extra hoeft te beargumenteren. Maar ik maak er twee kanttekeningen bij, voorzover deze strijd op genetisch terrein wordt gestreden.

In de eerste plaats gaat het dan vanaf de erfelijkheidsvoorlichting tot en met de genchirurgie (als die mogelijk wordt) om opheffing van individueel leed van de betrokkenen, d.w.z. het leed van kinderen die met een aangeboren gebrek ter wereld komen en het leed van hun ouders. Laten we dat gezichtspunt weg dan komen we toch weer terug bij die verworpen mogelijkheid van een strategie voor positieve eugenetica. Zelfs de term negatieve eugenetica, die ik vroeger wel eens gebruikt heb – die was dan wel aanvaardbaar – zou ik niet meer gebruiken omdat ze connotaties heeft met onaanvaardbare aspecten. Het screenen van hele bevolkingsgroepen op één of meer erfelijke afwijkingen – ik heb er niets op tegen zolang de baten tegen de kosten opwegen en vooral: zolang het is en blijft: opheffen van individueel leed.

Waarom daarop zoveel nadruk? Het brengt mij bij de tweede kanttekening. Een ander antwoord op de centrale vraag ('Waar willen we ermee naar toe?') dan: opheffen van individueel leed, brengt ons hopeloos in de knoop met de gehandicapten die we in ons midden hebben en zullen houden. Op een samenleving uit zijn zonder gehandicapten (ik zeg nog niet eens een samenleving van genetische supermensen) is een slag in het gezicht van iemand die zelf gehandicapt is, een expliciete veroordeling van zijn bestaan. 'Ik had er eigenlijk niet moeten zijn' is het enige wat hem/haar rest. Welnu, afgezien van de vraag of wij ooit een samenleving zouden *kunnen* opbouwen waarin geen erfelijke of aangeboren gebreken voorkomen, wij moesten dat ook niet willen. Het is de illusie van de 'leidfreie Gesellschaft' waarvan we slachtoffer zijn geworden. De dokter bant het leed uit en de geneticus doet dat zelfs bij de bron van het leven. Zo is het niet, zo zal het ook nooit worden. Helpt de gezondheidszorg die illusie in stand houden dan wordt ze een kwaad dat zichzelf straft: naarmate mensen denken dat lijden en dood niet hoeven, kunnen ze ook niet meer met lijden en dood omgaan en eisen ze tenslotte alles van de geneeskunde, zelfs het onmogelijke. Ik heb dan nog helemaal niet over een andere consequentie gesproken: de staat, die de gezondheidszorg regeert, regelt dan ook wat we al dan niet toelaten tot de samenleving en op welke gronden dat dan gebeuren moet. Geen genetische politiek zonder staatsdwang ten aanzien van de menselijke voortplanting. Wie daar niet van gediend is – christenen kunnen m.i. daarvan niet gediend zijn, willen ze hun christen-zijn niet politiek verraden – moet zich dus verzetten tegen eugenetische politiek. Het laatste loopt onherroepelijk op het recht van de sterkste uit. Daarvoor is de staat er echter niet. Zij heeft een schild te zijn voor de zwakken, ook als we over haar spreken in termen van volksgezondheid.

Literatuur

E. Bleumink, Ze is mijn geweten. *Christen*

Democratische Verkenningen 10/ 1984, 492 - 503.

P. van Duyn, De recombinant-DNA-discussie. *Christen Democratische Verkenningen* 5/1984, 213 - 225.

R.H.J. Houwen, J.H.J. Hoeijmakers, D. Bootsma, De betekenis van de recombinant-DNA-technologie voor de geneeskunde. *Christen Democratische Verkenningen* 9/ 1984, 420-428.

D.A. Jackson and P. Stich, *The recombinant DNA debate*. Englewood Cliffs N.J./London 1979.

H.M. Kuitert, Ethiek en genetica, in: *Erfelijkheid, sleutelen aan genen*, Baarn 1977, 101 - 131.

Idem, Grenzen in de geneeskunde: een ethisch perspectief, in: H. Noordegraaf en M.A. Thung, *Bezinning op gezondheidszorg*. Baarn 1984, 117 - 131.

Chr. Link, *Die Herausforderung der Ethik durch die Humangenetik*, ZEE 25 (1981) 81-101.

Manipulating Life, Ethical Issues in Genetic Engineering. Geneve, WCC 1982.

A.G.M. van Melsen, *Natuurwetenschap en natuur*. Nijmegen/Baarn 1983.

Recombinant DNA. Eindrapport van de commissie ter bestudering van de maatschappelijke en ethische aspecten van de werkzaamheden met erfelijkheidsmateriaal. Den Haag, Staatsuitgeverij 1983.

M. Ruse, *Is Science Sexist?* Dordrecht 1981.

E. Schroten, Meesterschap over het leven? Bezinning op ontwikkelingen in de genetische technologie. *Christen Democratische Verkenningen* 4/1984, 178 - 185.

E. Schroten en E.R. te Velde, Vragen rond reageerbuisbevruchting. *Christen Democratische Verkenningen* 6/1985, 235-244.

Splicing Life. The Social and Ethical Issues of Genetic Engineering with Human Beings, Washington D.C. 1982.

H. Staudinger, Darf die Forschung tun was sie kann? *Frankfurter Allgemeine* 12 Mei 1982.

P.J. Strijkert, Bijdrage tot een oplossing van wereldvraagstukken? Economische aspecten van de ontwikkelingen in de genetische technologie. *Christen Democratische Verkenningen* 11/1984, 549-554.

